

Рычагивская Юлия. Подходы к изучению сложного предложения. В статье проанализированы аспекты исследования сложного предложения, которые сформировались в отечественной лингвистике еще во второй половине XX в. Обращено внимание на актуальность этих тенденций и на данном этапе, несмотря на активное распространение в современной науке новейших направлений изучения единиц языка и речи, возникших в пределах парадигмы антропоцентризма. Комплексный подход, учитывающий структурные, семантические, стилистические, коммуникативные параметры и позволяющий расширить направления исследования за счет психолингвистического анализа синтаксических единиц, рассмотрен как ведущий в изучении сложного предложения.

Ключевые слова: сложное предложение функциональные аспекты синтаксиса, стилистический анализ, текст, антропоцентризм, субъект речевой деятельности.

Rychagivska Yuliia. Approaches to Complex Sentence Study. The article analyses complex sentence study aspects formed in the national linguistics in the second part of of the XX century. The attention is drawn to the fact that those tendencies are still relevant despite the growing spread of the newest trends in language and speech units study that are connected with the anthropocentric paradigm in the modern science. Comprehensive approach which takes into account structural, semantic, stylistic and communicative parameters and allows to expand syntax trends by psycholinguistic analysis of syntactic units is considered to be the leading one in complex sentence study.

Key words: complex sentence, functional aspects of syntax, stylistic analysis, text, anthropocentrism, subject of speech activity.

Стаття надійшла до редакції
05.08.2013 р.

УДК 811.161.2:367.52

Наталя Кондратенко

Деструкція в постмодерністському художньому дискурсі: сутність і типологія

Статтю присвячено вивченню синтаксису постмодерністського художнього дискурсу, зокрема мовним експериментам у прозових творах сучасних українських письменників. Запропоновано поняття *синтаксична деструкція*, визначено її специфіку й реалізацію в художньому тексті. Виявлено особливості синтаксичної деструкції порівняно з іншими прийомами семантичної та комунікативної актуалізації тексту. Створено типологію синтаксичної деструкції: виокремлено формально-синтаксичну, структурно-семантичну, комунікативну деструкцію. Простежено репрезентацію кожного типу на матеріалі текстів сучасних українських постмодерністів: С. Жадана, Б. Жолдака, Ю. Издрика, Т. Прохаська та ін. Доведено дискурсивний статус художнього постмодерністського тексту.

Ключові слова: художній дискурс, постмодернізм, деструкція, художній синтаксис.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова творів сучасних українських письменників-постмодерністів переважно є об'єктом вивчення лінгвостилістики (С. Я. Єрмоленко, Н. В. Гудима, І. О. Дегтярьова та ін.), проте комунікативно-прагматичний підхід розширює можливості аналізу, дає змогу залучити нові параметри текстової організації та уможливорює дослідження художнього тексту як дискурсивного утворення. Використання цього підходу й визначає *актуальність* цієї наукової розвідки. Ми зосередили увагу на мовних експериментах сучасних письменників, наслідком яких є трансформації тексту на синтаксичному рівні, підпорядковані ігровому принципу текстотворення [4, с. 62–72]. Одним із таких явищ вважаємо синтаксичну деструкцію.

Мета статті – визначити поняття *синтаксична деструкція* та проаналізувати її реалізацію в постмодерністському художньому тексті. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати поняття *синтаксична деструкція*, проаналізувати її репрезентацію в постмодерністському тексті, створити типологію синтаксичної деструкції.

Об'єктом слугують тексти прозових творів українських постмодерністів: С. Жадана, Б. Жолдака, Ю. Издрика, Т. Прохаська та ін.; **предметом** – синтаксичні фігури та мовностилістичні прийоми, представлені на синтаксичному рівні художнього тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Деструкцію ми тлумачимо як мовностилістичний прийом, пов'язаний із внутрішньотекстовими суперечностями свідомого характеру, тобто такими, що одночасно відповідають авторським інтенціям й орієнтовані на реципієнта. На думку Н. Г. Бабенко, деструкція оповіді «деавтоматизує читання, трансформуючи його традиційну техніку, оскільки оповідна аномалія (як і тематична, сюжетно-композиційна, фонетична, лексична, граматична, стилістична) загальмовує сприйняття тексту, що виразно демонструє література будь-якої нової парадигми порівняно з попередньою, класичною, нормативною» [1, с. 42], тому деструкція не з'явилася разом із постмодернізмом, окремі її явища, фрагментація та синтаксична надмірність, зафіксовані ще раніше в художніх текстах. Проте деструкція – це не тотальне порушення структури або змісту тексту, а особливий тип цієї структури (або змісту), що подібно до прийомів «шокової терапії» впливає на адресата: внутрішньотекстові суперечності, скеровані на відображення специфіки еkleктичної реальності. І водночас текст, що містить деструктивні елементи, є цілісним і зв'язним утворенням, тобто парадоксально деструкція сприяє загальній гармонійній організації дискурсу. Отже, деструкція, як і мовна гра, не є аномативним явищем, тому що «в художньому тексті більшість з того, що усвідомлюється як певна аномалія порівняно з інтуїтивно заданим «нормальним» світом, природною мовою і правилами нарації, насправді є нормою для концептуальної, мовної та оповідної організації певного художнього дискурсу» [6, с. 314].

Специфіку текстової деструкції віддзеркалено насамперед на синтаксичному рівні. Найяскравіше синтаксичні порушення помітні в поезії, форма якої акцентує увагу на таких елементах. А. П. Загнітко визначає цю специфіку поетичного синтаксису як «деструктивістсько-репрезентативно-епатажну» [3, с. 497–507]. Особливість її полягає в оригінальній формі та лексичному наповненні цієї форми певним літерно-звуковим комплексом, що потребує від реципієнта трансформувати відповідні конструкції в слова, речення, текст. Роль структурних елементів у такому разі відіграють ритм та рима віршованого твору. Залежно від характеру синтаксичної деструкції в художньому тексті ми виокремили три її різновиди: формально-синтаксичну, структурно-семантичну, комунікативну.

Формально-синтаксична деструкція представлена текстом, що граматично, графічно або візуально відрізняється від свого прототипу – загальномовного варіанта. Такий текст сприймається особливо саме через порушення в ньому певних правил мови на формальному рівні, проте в художньому тексті це слугує своєрідним маркером «особливості» дискурсу сучасної художньої прози. З одного боку, формальні порушення справляють на реципієнта враження девіацій поліграфічного набору тексту або коректорських помилок, а з іншого – їхній системний характер підтверджує не випадковість деструкції. У межах формально-синтаксичної деструкції розрізняємо власне синтаксичний і графічно-знаковий її види. Перший різновид зумовлений порушенням граматичних правил української мови, а другий – актуалізацією візуальних характеристик тексту.

Власне синтаксична деструкція демонструє зміни на «граматико-синтаксичному» [2, с. 157] рівні тексту, зокрема порушення міжфразного зв'язку, трансформацію текстових категорій, перенасичення тексту однотипними синтаксичними елементами або елімінацію необхідних текстових складників. Найпоширенішим виявом власне синтаксичної деструкції є надмірна предикативність. Її специфіка полягає в переобтяженні певного висловлення предикативними одиницями та в елімінації інших членів речення, тобто тексти складаються переважно з номінативних речень або номінативних головних членів односкладного речення, напр.: *Цигарки із запахом риби. Звуки дітей за вікном. Неприродно яскраві барви і різуче світло дня. Панічний спокій темної ночі* (А. Жураківський). І. О. Дегтярьова зазначає, що «нагромадженням номінативних речень у прозовому тексті автор створює ефект кінематографічності оповіді» [2, с. 145], тобто реципієнт сприймає події уповільнено, почергово. Загалом це характерно для всіх перелічувальних конструкцій, що діють на логічне мислення адресата: воно значною мірою гальмується, тому що перелік вимагає інтенсивного запам'ятовування почутого чи прочитаного [5, с. 13].

Перенавантаження тексту номінативними реченнями – визначальна риса постмодерністського художнього мовлення, такі переліки «візуалізують» текст, надають статичності діям, уповільнюють зображувані події, напр.: *За холодильником кімната невимушено переходила в кухню. Шафки й шухлядки, посуд, горнятка, плита з каструлями і чайником, кухонний стіл, табурети* (Андрухович С. *Death is sex*). Номінативні речення можуть репрезентувати не лише одну ситуацію дійсності, а окремі фрагменти, не пов'язані між собою, напр.: *Стежки, похилі галявини, елітні пси на*

прогулянках, **продаж** польських криміналів із валізок, **пінніки** на завалених стовбурах дерев, **бетонні дзоти**, **паркан** із колючим дротом довкола фортів, дуже багато омели, аличевий гірський сад над вулицею Колеси (Прохасько Т. Тільки на експорт). Такі переліки відрізняються певною змістовою еkleктичністю. Мовець фіксує не лише фрагменти художнього світу, а й вербалізує власні думки, образи та асоціації, поєднуючи їх в одне ціле.

Переліки й повторення різних членів речення отримали назву каталогових рядів, вони можуть мати різну семантику та синтаксичне вираження, напр.: *Треба стати мудрим, роботящим, уважним, спостережливим, старанним, умілим, дбайливим, дисциплінованим, правдивим, ніжним, охайним, безстрашним, терплячим...* (Т. Прохасько); *З тяжким спорядженням на плечах, з потужними ліхтарями в руках, вони брели крізь сніг і пільму, керуючись якимось внутрішнім відчуттям, котре гнало їх уперед, в сніги й тумани, крізь морок і завії, дорогою болю й перемог, шляхом великих мандрівників та першопрохідців, стежками справжніх, забутих усіма чоловіків, яким зовсім-зовсім немає чого втрачати* (С. Жадан). Вони уповільнюють зображення подій, створюють ефект кінематографічності оповіді, гальмують процес сприйняття інформації реципієнтом. Каталогів ряди, утворені різними членами речення, виражають різну семантику й виконують різні функції, але вони об'єднані вираженням загальної тенденції художнього дискурсу неklasичної парадигми, що полягає в синтаксичній надмірності.

Для вираження **графічно-знакової деструкції** використовують насамперед графічні засоби, серед яких найпростішим є літерне виділення, розраховане лише на процес читання, тому що передбачає зорове сприйняття тексту, напр.: *половИну дистАнції відбУвши, Ургант все ще бУв у почекАльні якОїсь стАнції, чи то шепетІвки, чи непАлу, від душІ насидІвшись на клУнках-пакУнках, вдихАючи смОрид групОвої тУши, слУхаючи мАти пролетАріату та дні рахУючи як шпАли, шпАли, шпАли...* (Ю. Іздрік). У цьому прикладі окремі літери, що позначають лише голосні звуки, у більшості слів надруковані великими літерами. У кожному слові велика літера одна, тому логічно припустити, що в такий спосіб позначено наголошені звуки, тобто автор намагається репрезентувати фонетичні характеристики тексту, спрогнозувати його читання вголос. Літерне виділення загалом одразу привертає увагу читача своєю ігровою формою та «забезпечує руйнування стереотипів словесного вираження та сприйняття» [1, с. 11]. Крім того, графічне виділення літер знецінює інші мовні рівні: шукаючи глибинний зміст у літерному виділенні, реципієнт надає менше уваги словам і реченням, тому що домінує нетрадиційне членування текстового потоку.

До графічних засобів деструкції ми уналежнюємо й особливості пунктуації, а саме її відсутність, напр.: *як же вони плакали як підводили голови то один то другий і гиржали жалібно наче в кантарі дзвонили – не чути за ними людей оце і-і-х тільки хрипкий утробний рик що смердить гарячими тельбухами тільки зітхання глибоке наче з діжки* (Кононенко Л. Повернення). Цей деструктивний прийом може бути використаний до фрагмента тексту, а може слугувати принципом його будови. Такий текст без пунктуаційних знаків є недискретним, сприйняття його реципієнтом ускладнене: важко під час швидкого читання провести межу навіть між предикативними частинами.

Структурно-семантична деструкція пов'язана з модифікацією текстових категорій зв'язності й цілісності та зумовлена змістовими та композиційними трансформаціями художнього мовлення неklasичної парадигми. Вона передбачає руйнацію і формальної, і змістової структури тексту. На формальному рівні текст не набуває жодних змін, тому за умови збереження зв'язності тексту простежуємо порушення цілісності, хоч іноді текст може й не зазнавати будь-яких змін на рівні категорій, а набувати деструктивності через перенасичення певними конструктивними елементами.

Структурно-семантична деструкція передусім пов'язана з порушенням законів логічного мислення: наявність внутрішньої логічної суперечності у тексті одночасно стверджується та заперечується: *Існування моїх скульптур пояснити можливо безліччю способів. І від того вони лише зблякнуть, але існування свого не припинять. Бо їх не існує...* (С. Поваляєва); порушення правил поділу та визначень понять: *...політичних мітингів та інших фізкультурно-просвітницьких шабашів* (С. Жадан); надмірна деталізація, семантична надлишковість, наведення зайвих характеристик об'єкта: *Для цього він мав не яку, а двометрову лопату* (Б. Жолдак); семантична аномальність, абсурдність описаних подій: *Увечері все поховалось, лише письмовий стіл цього не робив* (Ю. Іздрік); поєднання логічно несумісних понять або явищ: *Через таку діалектичну амбівалентність суперечностей, він не знав, як підступитися до жінок* (Б. Жолдак). Порушення логіки викладу

думок спричиняють зміни в реалізації текстових категорій цілісності та зв'язності, а саме їх асиметричні відношення. Найчастіше трапляються деструктивні тексти зв'язані, але не цілісні, тобто порушується цілісність тексту. Конструкції цього типу містять внутрішні семантичні суперечності, невідповідності, парадокси.

Надмірне повторення, доведене до автоматизму, скероване саме на подолання цього автоматизму дійсності, на деавтоматизм процесу сприйняття тексту. Через це в художньому дискурсі надмірно використовують повтори й тавтології, що не мають стилістичного навантаження, а є семантичними центрами тексту, навколо яких згруповано другорядну інформацію. Автор намагається через багатократне повторення, що сприймається як текстова деструкція, передати основну думку різними мовними способами, напр.: *Кожен чоловік потребує вчителя. Чоловікам завжди потрібно вчитися. Особливі чоловіки вирізняються не тільки здатністю вчитися і навчитися, але й тим, що завжди знають і пам'ятають – чого саме від кого вони навчилися, навіть випадково* (Прохасько Т. Непрості). Повторення в цьому фрагменті спільнокореневих слів і їхніх різних граматичних форм, з одного боку, заважає читанню через одноманітність тексту та його семантичну дубльованість, а з іншого – концентрує увагу на визначальному понятті, важливому для розуміння тексту. Такі повторення виконують роль семантичного вузла, навколо якого зосереджено оповідь.

Комунікативна деструкція пов'язана з особливостями мовленнєвої актуалізації висловлень та специфікою текстової комунікації. Мовленнєва актуалізація передбачає таке подання тексту, що відтворює його функціонування в усному дискурсі. Це стосується насамперед прагматичного та інтонаційного виокремлення семантично навантажених фрагментів синтаксичних конструкцій, а також відповідного членування тексту для наближення його до усного мовлення. Така фрагментація має різні ступені вияву, проте всі вони об'єднані прагненням відтворити фрагментованість світу й мовлення.

Реципієнт бачить те, що вагоме в художньому просторі, він сприймає все через комунікативну діяльність автора, напр.:

Там, на цілком збереженій бруківці лежали:

– *здохлий щур;*

– *гігантський, просто таки гігантський білий арктичний вовк, прохромлений відповідних розмірів дерев'яним мечем;*

– *опудало кабана* (Ю. Іздрик).

Така фрагментація, здійснена завдяки використанню переліку, перетворює текст з опису на технічну фіксацію, класифікацію предметів, світ постає як сукупність окремих явищ, об'єктів, дій, пов'язаних між собою лише спільним комунікативним простором або спільною комунікативною ситуацією.

Комунікативна актуалізація, наслідком якої є фрагментація художнього тексту, сприяє його тлумаченню як дискурсивного утворення, у якому набувають особливого значення комунікативні чинники, зокрема невербального характеру – інтонація, паузи, логічний наголос, тобто фонаційні аспекти, раніше не релевантні в художньому тексті. Наближення писемного тексту до звичайного спонтанного мовлення здійснюється також завдяки фрагментації як засобу комунікативної деструкції, напр.: *– чому мені ніхто не пише? – чому ти мені не пишеш? – кохана? – чому ти? – мені? – не пишеш?* (Т. Малярчук). Повторення і фрагментація питальних конструкцій перетворює текст на низку запитань, які спочатку є повними питальними реченнями, хоч і наведені з порушенням правил – без використання великої літери та поділені за допомогою тире. Комунікативна деструкція віддзеркалює специфіку авторського світобачення, комунікативну ситуацію текстового простору та репрезентує авторську настанову. Через синтаксичну фрагментацію, що може бути реалізована через розчленування тексту на окремі штучні компоненти за допомогою тире, крапки, абзацного відступу, постає текстова реальність як окремі картини, «кадри», динаміка зміни яких забезпечена інтонаційно та графічно. У фрагментованому тексті іменні, зокрема номінативні речення, здатні представляти динамічність художнього простору і зміни подій у поєднанні з дієслівними конструкціями, напр.: *Біжи. Біжи. Біжи. Поворот – брама – парк – алея – дерева – дерева – чорні стовбури* (О. Забужко. Музей покинутих секретів).

Висновок. Деструкція текстової тканини не є порушенням текстової дійсності, це спосіб художнього відтворення характеру постмодерністської свідомості й світовідчуття. Текст підпорядкований

прагненню автора зобразити суперечливу і фрагментарну дійсність, її специфічне сприйняття героями. Відсутність цілості буття потребує створення відповідного тексту, що ми й фіксуємо в постмодерністському дискурсі. Деструкція не є порушенням мовних правил чи спотворенням мови, це максимальне розширення потенційних можливостей художнього мислення, реалізація комунікативних властивостей писемного мовлення й актуалізація дискурсивної природи художнього тексту.

Джерела та література

1. Бабенко Н. Г. Лингвопоэтика русской литературы эпохи постмодернизма : [монография] / Н. Г. Бабенко. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007. – 410 с.
2. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. О. Дегтярьова – К., 2009. – 280 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
5. Пешак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пешак. – К. : Довіра, 2000. – 150 с.
6. Радбиль Т. Б. Художественное слово в рамках теории языковой аномальности / Т. Б. Радбиль // Лингвистика и поэтика в начале третьего тысячелетия : [материалы Междунар. научн. конф. (Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН ; Москва, 24–28 мая 2007 г.)]. – М. : РАН, 2007. – С. 311–317.

Кондратенко Ната́лія. Деструкція в постмодерністському художественному дискурсі: сутність і типологія. Стаття посвячена вивченню синтаксису постмодерністського художественного дискурсу, в частині експериментів з мовою в произведениях сучасних українських письменників. Сформульовано поняття *синтаксическа́я деструкція*, визначено її специфіку і реалізацію в художественному тексті. Очерчено особливості синтаксическої деструкції в порівнянні з іншими прийомами семантичної і комунікативної актуалізації тексту. Представлено авторську типологію синтаксическої деструкції: виділено формально-синтаксический, структурно-семантичний, комунікативний типи деструкції. Прослідковано реалізацію кожного типу на матеріалі текстів сучасних українських постмодерністів: С. Жадана, Б. Жолдака, Ю. Издри́ка, Т. Прохасько і др. Аргументовано дискурсивний статус художественного тексту.

Ключевые слова: художественный дискурс, постмодернизм, деструкция, художественный синтаксис.

Kondratenko Nataliya. The Destruction in the Post-modern Discourse: the Nature and Typology. The article is devoted to the study of the syntax of postmodern literary discourse, in particular experiments with language in the works of contemporary Ukrainian writers. The notion of syntax destruction, determined its specificity and the realization of the artistic text. Outlines the features of syntactic destruction in comparison with other methods of semantic and communicative updating text. The author's typology of syntax destruction: marked the formal syntactic, semantic and structural and communicative types of degradation. Traced to the implementation of each type of material on the texts of modern Ukrainian postmodernists (Zhadan S., B. Zholdak, Izdryk Yu, T. Prokhasko, etc.). Argued for the discursive status of a literary text.

Key words: literary discourse, postmodernism, destruction, literary syntax.

Стаття надійшла до редколегії
12.08.2013 р.